

Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

Лановенко Юлія Іванівна

УДК 159.922.8:159.923.2

***Психологічні особливості переживання
суб'єктом юнацької кризи***

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата психологічних наук

КИЇВ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент

Хомич Галина Олексіївна,
Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди,
доцент кафедри загальної та практичної психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор

Лушин Павло Володимирович,
Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка,
завідувач кафедри психології

кандидат психологічних наук, доцент

Радчук Галина Кіндратіївна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені В.Гнатюка,
завідувач кафедри практичної психології

Провідна установа: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти і науки України, кафедра педагогічної та вікової
психології, м. Івано-Франківськ.

Захист відбудеться “2” грудня 2005 року о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 1 листопада 2005 року.

Вчений секретар

Спеціалізованої вченої ради

Долинська Л.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасному житті збільшується кількість травматогенних факторів, які спричиняють виникнення життєвих криз. Це призводить до загострення тих криз людського життя, які зумовлені закономірностями психічного розвитку людини, оскільки на них додатково впливають “непсихологічні чинники” – різкі соціально-економічні зміни у суспільстві. Подібна подвійна кризовість вимагає від психологічної науки оптимізації засобів подолання кризових періодів життя, для виявлення котрих необхідне знання щодо закономірностей перебігу цих періодів.

У психологічних дослідженнях серед кризових періодів життя людини виділяють нормативні (закономірні, обов’язкові) та ненормативні (випадкові, біографічні, життєві) кризи. Такий розподіл криз знайшов своє теоретичне відображення, а саме: нормативні кризи висвітлені в межах теорій психічного розвитку (Л.І.Божович, Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, Е.Еріксон, З.Фрейд, С.Холл), ненормативні – в межах теорій життєвого шляху людини (К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, О.М.Леонтьєв, С.Д.Максименко, Т.М.Титаренко).

Дослідження нормативних криз зосереджені, в основному, на вивченні особливостей процесу становлення особистості. Вивчення ненормативних криз пов’язано із аналізом життєвого шляху в цілому. При цьому вихідним положенням такого роду концепцій є презентація людини як суб’єкта життєвого шляху (Г.С.Абрамова, Ф.Ю.Василюк, Л.П.Гримак, О.М.Леонтьєв, Н.А.Логінова, І.П.Манюха, В.А.Роменець, С.Л.Рубінштейн, В.О.Татенко). При визначенні категорії “суб’єкт життєвого шляху” наголос робиться на приматі самостійної активності людини в процесі її життєтворчості. Таким чином, передбачається, що доросла особистість має самостійно здійснювати своє світоглядне та смисложиттєве самовизначення.

Хронологічно початок світоглядного становлення особистості припадає на нормативну кризу підліткового віку, проте як новоутворення світогляд формується в юнацькому віці (Л.С.Виготський). Відображений у теоріях психічного розвитку процес юнацького зростання презентується як розгортання дії генетичних, психологічних та соціальних факторів. При цьому вченими (Л.І.Божович, С.Холл) не розкривається, яким чином юнак, як суб’єкт проживання, точніше переживання свого життя, впливає на своє світоглядне становлення, які психологічні особливості притаманні цьому процесу переживання. Особливу увагу привертає той факт, що момент несформованості світоглядних, смисложиттєвих позицій суб’єкта є одним з симптомів розгортання екзистенціальної кризи (О.А.Бреусенко, Г.А.Вайзер, В.Франкл). Звідси можна зробити висновок, що на особливості переживання суб’єктом юнацької кризи впливають і глибинно-психологічні чинники екзистенціального змісту.

Аналіз змістовного навантаження переживань юнака як суб'єкта нормативної кризи показав, що в процесі реалізації самопізнавальної активності, як Я-утворення цього віку, відбувається усвідомлення суб'єктом суті власної екзистенції. При рефлексії власної екзистенції має місце інтеграція тих знань та уявлень про себе, які вже є у досвіді суб'єкта. Це дає нам підстави передбачати, що в юнацькому віці самопізнавальний досвід набуває певного інтегративного сенсу.

Явище екзистенціальної інтеграції фіксує на собі інтереси дослідників різних галузей психології, однак у вітчизняній науці недостатньо робіт, які б операціоналізували суб'єктний підхід до вивчення процесу дорослішання, розкривали змістовне навантаження суб'єктного аспекту, актуалізували значущість дослідження цього аспекту для практичного використання у психологічній роботі. Отже, соціальна і психологічна значущість, недостатня теоретична і прикладна розробленість визначеної проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження “Психологічні особливості переживання суб'єктом юнацької кризи”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до наукової теми кафедри загальної та практичної психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди – “Розвиток особистості в різних умовах соціалізації” (протокол № 4 від 9.11.2004) та кафедри психології та педагогіки Академії муніципального управління – “Психолого-педагогічний аспект підготовки сучасних управлінських кадрів (екзистенціальний аспект)” (протокол № 12 від 7.12.2004). Тема дисертації затверджена Вченою радою Академії муніципального управління (протокол № 3 від 25.02.2005 р.) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол № 2 від 28.02.2005 р.).

Об'єктом нашого дослідження є криза юнацького віку.

Предметом – специфіка переживання суб'єктом нормативної кризи юнацького віку.

Мета нашого дослідження полягає у розкритті психологічних особливостей процесу переживання суб'єктом юнацької кризи та встановленні чинників здійснення суб'єктом первинної екзистенціальної інтеграції.

В основу нашого дослідження покладено **припущення**: за своїм суб'єктним змістом нормативна криза юнацького віку є екзистенціальною; усвідомлення суб'єктом своїх глибинно-сутнісних, екзистенціальних переживань зумовлює подолання кризового періоду.

Для досягнення мети та перевірки гіпотези вирішувалися такі **завдання**:

1. Визначити теоретичні і методичні підходи до вивчення проблеми юнацької кризи.
2. Розкрити специфіку поняття “суб'єктний аспект переживання юнацької кризи” і визначити його глибинно-психологічний (екзистенціальний) зміст.

3. Проаналізувати особливості представленості у свідомості суб'єкта юнацького віку глибинно-сутнісних, екзистенціальних переживань та розробити модель здійснення первинної екзистенціальної інтеграції.
4. Встановити екзистенціально-змістовні складові психічної організації суб'єкта юнацького віку та конкретизувати чинники здійснення суб'єктом первинної екзистенціальної інтеграції під час переживання ним юнацької кризи.

Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження склали: положення про особистість як суб'єкта життя (Г.С.Абрамова, К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, М.І.Боришевський, П.В.Лушин, І.П.Манюха, В.А.Роменець, С.Л.Рубінштейн, В.О.Татенко); психогенетичний підхід та вчення про закономірності розвитку психіки (Л.І.Божович, І.Д.Бех, Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, Г.С.Костюк, С.Д.Максименко); вчення про життєві кризи особистості (Л.І.Анциферова, Ф.Ю.Василюк, О.А.Донченко, Т.М.Титаренко); гуманістичний підхід “зосередженості на індивідуальності” (А.Маслоу, Ф.Перлз, К.Роджерс); екзистенціальний підхід (Дж.Бьюдженталь, Р.Мей, І. Ялом).

Для реалізації поставлених завдань були використані наступні **методи дослідження**: теоретичні – системно-структурний аналіз, узагальнення; емпіричні – контент-аналіз реальних ситуацій дорослішання, глибинне інтерв'ю, включене спостереження за різними видами активності, проєктивні методики, методика дослідження життєвої перспективи, метод експертних оцінок; статистичні – класифікація, кластеризація, кореляційний та факторний аналізи (при застосуванні Microsoft Excel 97 та STATGRAPHICS Vers. 3.0).

Дослідження було здійснено у формі лонгитюду, проводилося на базі психологічної служби Академії муніципального управління в м. Києві впродовж 2001-2003 років у три **етапи**. В першій серії дослідження прийняло участь 132 студента віком від 17 до 20 років, в другій – 108 студентів (учасники першої серії дослідження).

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження:

- ◆ вперше обґрунтовано необхідність виділення суб'єктного аспекту переживання нормативної кризи юнацького віку;
- ◆ визначено особливості актуалізації в свідомості суб'єкта юнацького віку глибинно-сутнісних, екзистенціальних переживань; розроблено модель здійснення суб'єктом первинної екзистенціальної інтеграції; конкретизовано чинники інтеграції суб'єктом юнацького віку власних екзистенціальних переживань;
- ◆ поглиблено наукове уявлення про проблему переживань суб'єкта як зумовлюючого чинника перебігу кризових періодів життя;
- ◆ набуло подальшого розвитку використання категорій екзистенціальної психології про представленість в свідомості суб'єкта екзистенціальних переживань.

Практичне значення роботи полягає в обґрунтуванні та апробації методичних засобів для діагностики рівня екзистенціальної інтегрованості суб'єкта юнацького віку; у визначенні перспективи використання суб'єктного аспекту переживання нормативної кризи психічного розвитку на спрямування психологічних змін особистості у бік особистісного зростання. Отримані результати визначили нові резерви щодо можливостей розробки конкретних психотерапевтичних прийомів у роботі практичного психолога із юнаками для подолання екзистенціальної кризи.

Достовірність та надійність результатів дослідження забезпечувалися методологічним та теоретичним обґрунтуванням вихідних позицій; послідовною реалізацією теоретичних положень; застосуванням методу системно-структурного аналізу до вивчення психологічних особливостей переживання юнацької кризи студентами ВУЗу; використанням комплексу валідних методів у відповідності до предмету, мети і завдань дослідження; поєднанням якісного та кількісного аналізу отриманих результатів; застосуванням методів математичної статистики.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та емпіричні положення дисертації доповідалися та отримали схвалення: на засіданнях кафедри загальної та інженерної психології Київського Університету ім. Т.Г.Шевченка, кафедри психології та педагогіки Академії муніципального управління, кафедри загальної та практичної психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди; на звітній науковій конференції викладачів Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (м. Київ, 2004 р.); на наукових конференціях “Психологічній службі системи освіти України 10 років: здобутки, проблеми і перспективи” (м. Запоріжжя, 2001 р.), “Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти” (м. Київ, 2004 р.), “Орієнтири та напрямки психолого-педагогічної науки в контексті нових стандартів освіти” (м. Київ, 2005 р.).

Результати дослідження **впроваджувались** у навчальний процес Академії муніципального управління (довідка №02-500 від 4.04.2005 р.), навчально-тренінговий процес студентів Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (довідка №161 від 1.04.2005 р.), навчально-тренінговий процес учбового центру “Шанс” (довідка №67 від 12.12.2004 р.).

Публікації. Зміст та результати роботи відображено у 9 одноосібних публікаціях, серед яких 7 статей – у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 2 статті – матеріали конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (190 найменувань, з них 16 іноземними мовами) та двох

додатків на 18 сторінках. Основний зміст дисертації викладений на 184 сторінках, текст містить 2 таблиці та 18 рисунків на 12 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу та завдання дослідження, визначено теоретико-методологічну основу та експериментальну базу, висвітлено наукову новизну та практичну значущість результатів, представлено їх апробацію та впровадження, наводяться дані про структуру дисертації.

У **першому розділі** *“Проблема переживання суб'єктом кризових періодів”* презентовано різноманітні наукові підходи до проблеми розвитку людини; висвітлено обмеженість процесуально-формального розгляду нормативних криз; здійснено теоретико-філософський аналіз людської екзистенції.

Аналіз літератури показав, що по відношенню до перебігу життя людини усі дослідження можна класифікувати за двома групами: теорії життєвого шляху та теорії психічного розвитку. Дослідники першої групи (Г.С.Абрамова, К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова, Л.П.Гримак, Д.О.Леонтьєв, О.М.Леонтьєв, Н.А.Логінова, А.Т.Москаленко, В.Ф.Сержантов, Л.В.Сохань, Т.М.Титаренко) визначають людину як суб'єкта власного життєвого шляху. Психологічний сенс категорії “суб'єкт життя” розуміється як “оптимальний спосіб здійснення життя” (К.О.Абульханова-Славська), “реалізатор внутрішніх потреб та цілей” (Л.В.Сохань), “ідеальна регулятивна координата” (Л.М.Баткін), “усвідомлюючий та реалізуючий своє буття” (А.Т.Москаленко, В.Ф.Сержантов).

На рівні конкретного індивідууму категорія “суб'єкт життєвого шляху” передбачає “активний самостійний рух людини по життю” (Л.В.Сохань), “спрямованість на більш оптимальні сфери життя” (К.О.Абульханова-Славська), “творчу самодіяльність” (С.Л.Рубінштейн), “розкриття до меж самого себе” (П.Тейяр де Шарден), “шлях до здобуття справжньої автономії та свободи” (Т.М.Титаренко). Тобто наголошується примат самостійної активності людини в житті (А.В.Апраушев) та її відповідальності (М.В.Савчин). Однак в періодизації життєвого шляху за критерієм “життєтворчість” не врахований вік до 16 років, хоча підкреслюється, що в юнацькому віці самовизначення, як реалізація “життєтворчості”, починає інтенсивно оформлюватися (Ш.Бюлер).

Період життя людини від народження до юнацького віку включно був висвітлений, здебільшого, в межах теорій психічного розвитку (А.Бандура, Л.І.Божович, Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, Е.Еріксон, А.Гезелл, Ж.Піаже, Р.Селман, А.Фрейд, З.Фрейд, Р.Хевігхерст, С.Холл). В них дитина постає як об'єкт впливу певних факторів (біологічних, соціальних). Її розвиток описаний через універсальні, статистично перевірені закономірності, на перебіг

яких сама дитина вплинути не може. Це або порушує примат її активності як суб'єкта життя, або ж припускається, що на ранніх етапах життєвого шляху людина не є суб'єктом свого життя. Цей логічний, але дещо абсурдний висновок дуже яскраво та болісно “доводить” свою безпідставність, коли особистість у підлітковому віці розпочинає відстоювати своє право на самостійність, право бути автономним суб'єктом життєтворчості (В.О.Татенко, Т.М.Титаренко).

Аналіз психологічної літератури виявив, що в дослідженнях нормативних криз в межах теорій психічного розвитку розкриваються процесуально-формальні характеристики кризи (в якій формі відбувається цей процес). Форму кризи, зокрема юнацької, визначають: конфлікт, або протиріччя між соціальними, соціально-психологічними та психологічними умовами психічного розвитку, та певні поведінкові і емоційні реакції юнака на цей конфлікт – наростання в нього негативізму, максималізму, впертості. Розгортання вікової кризи у часі визначає її процесуальну характеристику. До останньої входять: вікові межі кризи та послідовне “проходження” базового протиріччя кризи за певними етапами (початок, розгортання та завершення). По закінченню юнацької кризи психічна організація юнака набуває нових форм завдяки появі новоутворень: саморефлексивного та світоглядного становлення.

Однак розгортання вище означених новоутворень віку неможливе поза активності самого суб'єкта. Тому обмеженість процесуально-формального аналізу психічного розвитку юнацького віку призвело нас до необхідності виділення та подальшого визначення суб'єктного аспекту дорослішання. Ми визначаємо цей аспект як процес активного впливу особистості на своє зростання та, зокрема, світоглядне становлення.

Здійснений нами порівняльний аналіз ненормативних (А.Г.Амбрумова, Л.І.Анциферова, Р.А.Ахмеров, Ф.Ю.Василюк, Ф.Дальто, Л.Г.Дика, С.Н.Жеребцов, Е.Ф.Зеєр, Т.Б.Карцева, О.О.Лазєбна, Н.А.Логінова, А.В.Махнач, В.В.Очеретяний, К.Роджерс, Е.Е.Симанюк, В.М.Слущкий, Н.В.Тарабріна, Т.М.Титаренко, І.Ялом) та нормативних криз (Г.С.Абрамова, Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова, Н.А.Бахтадзе, Г.А.Вайзер, В.А.Вінс, С.М.Далакішвілі, Т.В.Кесарєвська, І.Г.Малкіна-Пих, М.Д.Нікурадзе) показав, що специфікою переживання кризових періодів є актуалізація в свідомості людини смислу свого життя, смислу свого існування, оскільки основою для складання стратегії подолання криз є система смисложиттєвих орієнтирів. Відсутність цих орієнтирів стає витком для розгортання кризи екзистенціального змісту.

Визначення екзистенціальної кризи, як відсутності орієнтованості людини у смисложиттєвих, або – сутнісних характеристиках власного існування, було здійснено в межах екзистенціальної філософії (Н.Аббан'яно, М.Гайдеггер, А.Камю, С.К'єркегор, Х.Ортега-і-Гасет, Ж.П.Сартр, К.Ясперс). Екзистенціалісти надали суб'єктності людини

статусу найвищої цінності Всесвіту, оскільки таємниці людського існування можна досягти лише через переживання.

Отже, змістовною характеристикою суб'єктного аспекту кризи юнацького віку ми вважаємо переживання юнаком процесу усвідомлення сутності власного існування. Таким чином, суб'єктний аспект нормативної кризи психічного розвитку юнака набуває екзистенціального або глибинно-сутнісного характеру, а юнацький вік стає сенситивним для вирішення молоді людиною екзистенціальних (сутнісних, смисложиттєвих) питань свого життя.

У **другому розділі** *“Дослідження переживання суб'єктом юнацької кризи”* представлено теоретико-методологічне та методичне обґрунтування емпіричного дослідження переживань суб'єкта юнацького віку.

Психологи-екзистенціалісти (Дж.Бьюдженталь, Р.Мей, В.Франкл, І.Ялом) обґрунтували наявність у людини глибинних переживань, в яких відображено: 1) знання про “кінцеві даності існування” – смерть, ізоляцію, безґрунтовність та безглуздість життя (І.Ялом); 2) “переломлення” цього знання на рівні індивідуальної свідомості – формування “екзистенціальних цінностей” (Дж.Бьюдженталь).

Поступовий розвиток людської психіки призводить до актуалізації цих знань в нашій свідомості у вигляді екзистенціальних переживань. Вперше така актуалізація відбувається ще в ранньому дитинстві – здійснюється “первинна екзистенціальна орієнтація” (Г.С.Абрамова). В юнацькому віці первинна екзистенціальна орієнтація на основі здатності до самоусвідомлення переходить до нової якості – первинної екзистенціальної інтеграції, де інтеграція – це об'єднання розрізненої інформації про себе в єдине ціле, або – переведення загальнолюдських законів існування на свій власний індивідуальний рівень.

Індивідуальний рівень існування змістовно розкладається на три сфери життєдіяльності: “Я – Я”, “Я – Інший”, “Я – Діяльність”. Пізнання та розуміння (інтерпретація) себе під час дорослішання здійснюється в межах цих сфер життєдіяльності за наступними рівнями: первинна інформація накопичується через переживання дитиною повсякденних ситуацій – це перший рівень конкретних ситуаційних переживань, для інтерпретації яких використовуються суспільно-культурологічні еталони. На основі узагальнення повсякденних переживань в підлітковому віці складається Я-концепція – це другий рівень знання про себе, на засадах якого відбувається формування еталонів особистого досвіду. Узагальнений образ себе призводить до усвідомлення суб'єктом юнацького віку своєї сутності, незалежно від конкретних подій; цей рівень самоусвідомлення супроводжується створенням екзистенціальних цінностей через вибір між конфліктними протилежностями “живого” і “неживого буття”.

Звідси, первинна екзистенціальна інтеграція – це свідоме смисложиттєве самовизначення юнака, яке він здійснює вперше в своєму житті. Вторинна інтеграція відбувається у разі переживання ним екзистенціальної кризи. Модель здійснення первинної екзистенціальної інтеграції представлена на рис.1. Вона розкриває переживання суб'єктом кризи юнацького віку (пошук себе) через накопичення ним та подальшу інтеграцію інформації про себе. Дана модель операціоналізована до конкретних завдань нашого дослідження, використання її до іншої вікової категорії передбачає додаткові дослідження.

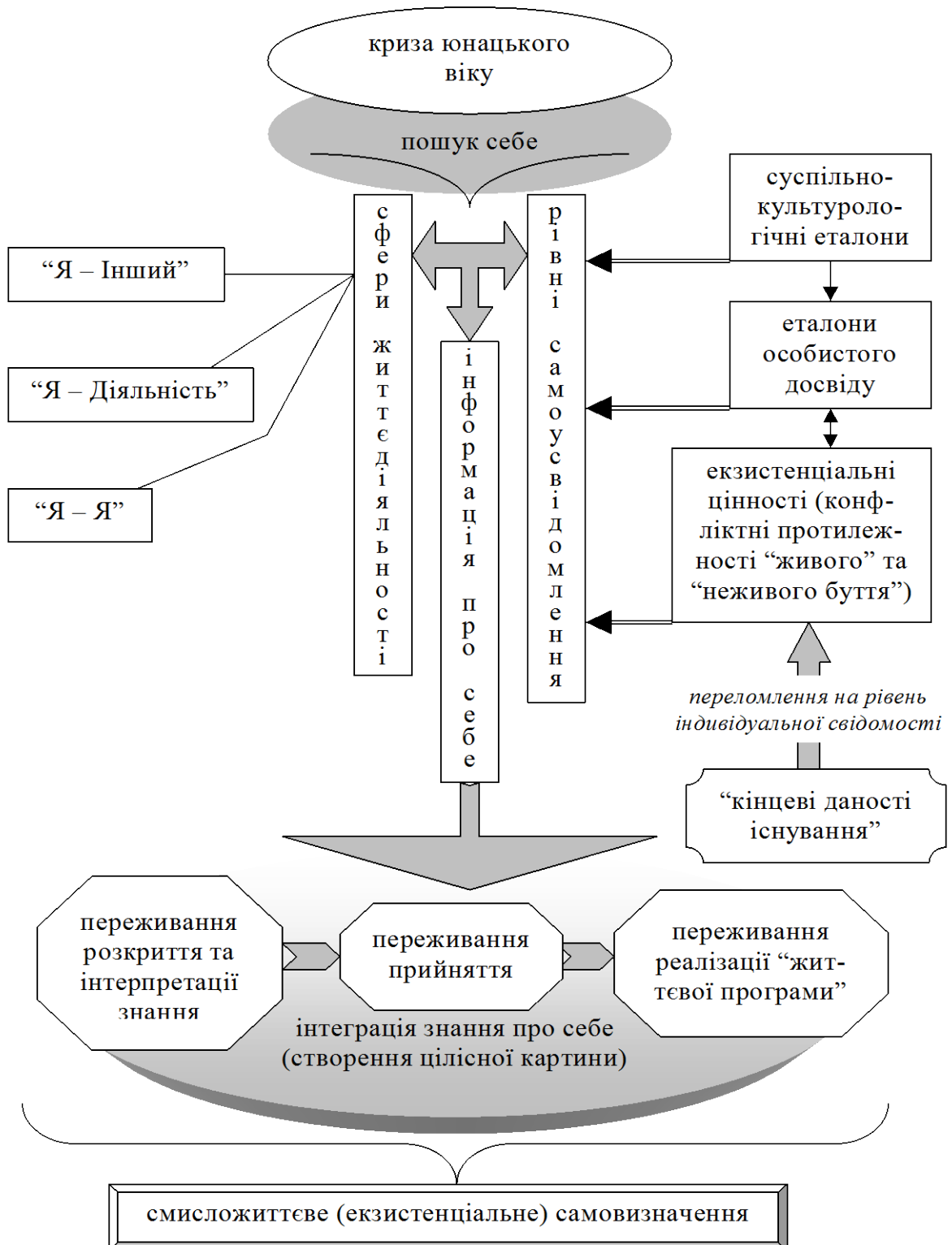

Рис. 1. Модель здійснення первинної екзистенціальної інтеграції.

Корекція екзистенціального самовизначення відбувається впродовж всього життєвого шляху людини; болісне загострення цього процесу, по суті, є переживання суб'єктом екзистенціальної кризи. Звідси, блокування процесу самовизначення через вплив несприятливої ситуації дорослішання та травматичних подій призводить до того, що юнак залишається наодинці зі своєю тривогою, яка супроводжує весь процес пошуку себе. А це, в свою чергу, зумовлює те, що нормативна вікова криза юнацького віку загострюється.

В основу емпіричного дослідження для розкриття психологічних особливостей процесу переживання суб'єктом юнацької кризи та встановлення чинників здійснення суб'єктом первинної екзистенціальної інтеграції був покладений метод глибинного інтерв'ю. У якості допоміжних були використані проєктивні методики “Неіснуюча тварина” та “Тест кольорового вибору” Люшера. З метою виявлення у досліджуваних динаміки здійснення первинної екзистенціальної інтеграції, реалізація дослідницької програми була побудована у формі лонгітуду, інтервал між горизонтальними зрізами – 2 роки, у першій серії дослідження прийняло участь 132 респондентів (17 – 20 років), в другій – 108 учасників з першої серії.

План розробленого нами інтерв'ю на тему “Мое дорослішання” включав запитання, які відображали процес пізнання досліджуваними себе через відкриття, переживання та усвідомлення ними “кінцевих даностей існування” (смерті, безглуздості, самотності та свободи як відповідальності). Критерії інтерпретації інтерв'ю були означені, виходячи із необхідності дослідити: 1) як відображається процес актуалізації екзистенціальних переживань на психічній організації суб'єкта (тобто на потребній, емоційній та вольовій сфері); 2) які фактори і як впливають на цей процес (досліджувався вплив на процес дорослішання суб'єкта соціальної ситуації та травматичних подій); 3) на якому рівні самоусвідомлення знаходиться респондент. Отримана в результаті застосування цих критеріїв інформація була узагальнена в типології дорослішання, яка, в свою чергу, була використана в другій серії нашого дослідження при визначенні чинників, що сприяють здійсненню первинної екзистенціальної інтеграції суб'єкта. Допоміжні методики були використані для верифікації висновків, отриманих в результаті інтерпретації даних інтерв'ю.

У **третьому розділі** “*Особливості переживання суб'єктом юнацької кризи: екзистенціальний аналіз*” презентована інтерпретація даних емпіричного дослідження.

Дослідження екзистенціального змісту переживань юнаків показало, що:

- Потребова сфера юнака представлена потребами, зображеними у Табл. 1. Специфіка виділених потреб полягає у тому, що: 1) вони набувають для суб'єкта смисложиттєвої значущості, оскільки своєю появою каталізували розв'язання суб'єктом конфлікту біполярних протилежностей “живого” та “неживого буття”; 2) спосіб задоволення смисложиттєвих потреб в юнацький період стає способом існування суб'єкта взагалі; 3)

усвідомлення суб'єктом смисложиттєвої значущості цих потреб затримується на роки, лише 31% респондентів розуміли причини та наслідки внутрішніх змін, які відбувалися з ними у зв'язку із дорослішанням, під час перебігу самих цих змін (подібна ситуація є можливою лише при соціально сприятливих обставинах).

- Аналіз емоційної сфери юнаків виявив переживання, які: 1) супроводжують процес задоволення чи незадоволення смисложиттєвих потреб; 2) є сутнісними ознаками людської екзистенції:
 - *страх* – відчувається як тривога за можливе недосягнення бажаного об'єкту, якої суб'єкт намагається уникнути (84% досліджуваних переживали своє зростання як уникнення “–”, наприклад, як неможливість витримувати самотність, невизначеність, безглуздість тощо);
 - *віра* – виникає як впевненість в істинності своїх бажань; корекція цієї впевненості неможлива; можлива лише повна заміна об'єкту задоволення потреби (50% досліджуваних кардинально змінили своє ставлення до себе та до деяких явищ);
 - *образа* – реакція на підтвердження страху та невиправдання сподівань; саме це почуття виправдовує юнацькі претензії до світу; серед переживань досліджуваних вона представлена на 100%, але лише 6% її усвідомлювали.

Основною особливістю переживання досліджуваними вище зазначених почуттів було те, що зазвичай ці почуття досліджуваними усвідомлювалися лише на ситуаційному рівні. Крім того, поява цих почуттів свідчить про небажання юнаків брати на себе відповідальність за власне доросле, самостійне існування.

Таблиця 1

Кількісне вираження фрустрації значущих потреб серед респондентів

Значущі потреби	у ви- знанні	у прийн- ятті	у любіві	у належ- ності	у неза- лежності	у визна- ченості	у само- визна- ченні	у досяг- ненні успіху
%	34.4	25.0	25.0	28.1	37.5	62.5	87.5	50.0

- Аналіз вольової сфери юнаків був спрямований на виявлення стереотипів подолання перешкод на шляху задоволення смисложиттєвих потреб. Констатовано: 1) лише 9% досліджуваних продемонстрували гнучке ставлення до життєвих обставин; 2) 75% досліджуваних використовували у своєму поведінковому просторі непрямі способи подолання перешкод, при яких відбувається трансформація об'єкту досягнення. Сюди відносяться:

- *відхід* – відмова від задоволення потреби в реально-дієвому плані. Відбувається: 1) як відмова від своїх бажань взагалі (у 12% досліджуваних); 2) як реалізація бажання лише в уявній формі (у 28% респондентів мрії стали смислом їхнього життя);
- *втеча* – наявність активних дій: 1) емоційний “вибух” як відреагування переживань (20%); 2) пошук та заглиблення у кардинально інші умови існування, тобто безпосередня втеча (17%); 3) відмова від самого життя – спроба самогубства (6%);
- *створення поведінкового образу* – для досягнення задоволення певної потреби юнак готовий демонструвати таку поведінку, або такі якості, які, на його думку, дозволяють максимально швидко отримати бажане (16% респондентів прагнули задоволення смисложиттєвих потреб саме через постійне одягання створеної ними “маски”, яка згодом починала заважати);
- *маніпуляція* – використання іншої людини для задоволення власних потреб. У респондентів маніпулятивна поведінка виникала лише ситуативно, тобто не була стереотипним способом долання перешкод;
- *напад на перешкоду* – вся психосоціальна активність суб’єкта зосереджується на самій перешкоді, а сам бажаний об’єкт починає відходити на задній план. Вибір подібного способу подолання відбувався у тому випадку, коли в суб’єкта реалізація кожної потреби споріднена із потребою у досягненні успіху. У респондентів подолання як напад виявилось у 15%.

Усі вище означені способи подолання перешкод завдяки стійкій кореляції із задоволенням смисложиттєво значущих потреб набувають для суб’єкта юнацького віку екзистенціального сенсу й стають способом його існування. Однак, оскільки при використанні юнаком непрямих способів подолання задоволення значущої потреби не відбувається, то в нього закріплюється переживання негативних емоцій. Це призводить до неприйняття юнаком того, що з ним відбувається. Звідси, глибинним почуттям суб’єкта юнацького віку є неприйняття власного життя, свого образу існування, своєї екзистенції.

- Оскільки становлення суб’єкта юнацького віку обумовлено соціальною ситуацією розвитку, то нами було розглянуто систему взаємовідносин “юнак – дорослий”, яка структурується в межах сім’ї, безпосереднього дорослого оточення та узагальненої культурно-історичної моделі дорослості. Виявилось: 1) для 40% респондентів сім’я є найбільш конфліктним подразником в їхньому житті; 2) безпосереднє доросле оточення (родичі, вчителі, друзі сім’ї, сусіди) залишає за собою право на впровадження виховних впливів, демонструючи при цьому переважно байдуже або зневажливе ставлення до юнаків; 3) основним атрибутом дорослості, представленим в узагальненій культурно-історичній моделі дорослості, є незалежність, як право не відповідати ні перед ким; цей

атрибут юнаки найбільш легко засвоюють і активно відстоюють, що не співпадає із “виховательськими” установками безпосереднього дорослого оточення. Все зазначене вище стає основним джерелом для виникнення міжособистісних конфліктів у системі “юнак – дорослий”.

Компенсувати таке наростання конфліктності може висловлене респондентами бажання мати в юності “старшого друга”, який потрібен не лише, щоб порадитися з ним при виникненні складних ситуацій, а й для того, щоб він допоміг юнакові усвідомити сенс того, що той робить в житті, розпочинаючи від емансипації та протесту проти батьків (що ти хочеш цим довести?), та завершуючи вибором життєвого шляху (чого ти хочеш від життя взагалі?). На жаль, лише 20% досліджуваних мали в своєму житті таку людину, яка була здатна активно і зрозуміло інтерпретувати юнацькі смисложиттєві переживання.

- Рівень самоусвідомлення є вирішальним критерієм в інтерпретації результатів інтерв'ю, оскільки центральним моментом у здійсненні первинної екзистенціальної інтеграції, що призводить до виходу з вікової кризи, є зростаюча здатність юнака до самоусвідомлення. Основою у визначенні рівня самоусвідомлення виступив семантичний простір, яким оперував досліджуваний при презентації інформації про себе під час інтерв'ювання, тобто за допомогою яких узагальнень відбувалося його пізнання та описання себе.

Перший рівень самоусвідомлення представляє собою вилучення емоційного забарвлення події, яка відбувається із суб'єктом. Отримана в результаті інформація дає суб'єктові відповідь на запитання “Що саме я відчуваю, як я себе почуваю?”. Оцінка події, точніше – свого самопочуття в цій конкретній ситуації здійснюється через співвідношення її із загальноприйнятими еталонами: соціальної поведінки (“правильно – неправильно”), етичного вибору (“добре – погано”) та моральних норм (“добро – зло”).

На другому рівні відбувається емансипація отриманого знання про себе, свого самопочуття від окремої конкретної ситуації та екстраполяція його на схожі ситуації (тобто, окремі знання про себе узагальнюються в єдиний висновок). Дається відповідь на запитання “Хто я такий?”. Формулювання та корекція відповіді здійснюється на основі накопичення еталонів власного досвіду (що є правильним-неправильним, добрим-поганим саме для мене).

На третьому рівні самоусвідомлення наперед виходить запитання “Чому я саме такий?”. Тобто інформація про себе (хто я) переходить до нової якості і представляється у свідомості, як розуміння себе через призму цінностей свого життя (я такий, тому що для мене, для мого життя важливо бути саме таким). Оцінити одержану екзистенціальну інформацію про себе за якимись нормами та стандартами (еталонами) неможливо, оскільки кожна окрема людина “приречена” сама створювати власні еталони свого існування.

Серед респондентів на момент проведення інтерв'ю 46.9% знаходилися на першому ситуаційному рівні самоусвідомлення, 34.4% – на другому, та 18.8% – на третьому, що говорить про відсутність серед юнаків розуміння своїх екзистенціальних переживань. Слід зазначити, що в другій серії емпіричного дослідження розподіл за рівнем самоусвідомлення набув наступного вигляду: 22.2% респонденти продемонстрували перший рівень, 33.3% – другий та 44.4% – третій рівень самоусвідомлення, що свідчить про позитивну динаміку здійснення самопізнання.

- Вплив випадкових подій був внесений до інтерпретаційних критеріїв, оскільки 85% респондентів перехід від дитинства до дорослості пов'язали саме із зовнішньою нетравматогенною подією. Особливу увагу привертають ті події, які призводять до кардинальної зміни всього життя (смерть когось з близьких людей, отримання фізичної травми, переїзд в інше місце, переживання насильства).

Як виявило інтерв'ю, у разі співпадіння травмуючих подій із підлітковим віком (12-13 років) у досліджуваних (19%) після того, як проходив стресовий стан, відбувалося або прискорення прийняття на себе атрибутів дорослості, або відмова від свого існування, що нерідко виливалося в суїцидальні спроби. Інакше – конструктивний вихід зі стресового стану мав вигляд різкої актуалізації смисложиттєвих потреб у визначеності та самовизначенні; деструктивний – перекреслення, заперечення самого життя.

Підсумкова картина переживання кризи юнацького віку була презентована у загальній типології дорослішання. Було визначено наступні типи:

- *дорослішання по типу вибуху* – поведінка досліджуваних цього типу (їх – 6%) завжди спрямована проти чогось або когось. В її основі лежить швидке наростання значущості однієї з смисложиттєвих потреб (найчастіше – у незалежності та прийнятті), наявність негативної мотивації та відсутність усвідомлення сенсу своїх конкретних вчинків. Подолання перешкод завжди відбувалося активно: напад на перешкоду, створення поведінкового образу та пряме досягнення одномоментних цілей. В усіх респондентів цього типу в житті, під час їхнього зростання, склалася несприятлива соціальна ситуація розвитку та був відсутній “старший друг”.
- *дорослішання з активним подоланням* – об'єднуючою ознакою тут також є протест проти існуючого положення та фрустрація потреб у визнанні, досягненні успіху або у любові. Однак респонденти (23% від вибірки) продемонстрували чітку обізнаність у причинах виникнення протесту. При цьому розуміння себе в конкретних вчинках не призводило до усвідомлення сенсу загальної спрямованості всієї поведінки. Подолання перешкод відбувалося активно – подолання як напад на перешкоду та пряме досягнення цілі.
- *дорослішання з активною адаптацією* – основним показником, за яким було виокремлено 19% респондентів від решти, стало їхнє прагнення не “ламати” ситуацію під час задоволення смисложиттєвих потреб (в основному, у любові та у визначеності), а знайти спосіб гармонійного

приспосовування до неї. Респонденти цього типу продемонстрували: 1) вміння розуміти сенс своїх конкретних вчинків; 2) їхнє дорослішання відбувалося у несприятливій соціальній ситуації; 3) в їхньому житті був відсутній “старший друг”; 4) подолання перешкод у них відбувалося через пластичне поєднання прямого досягнення цілі з відмовою та втечею.

- *пасивно-страждальне дорослішання* – майже вся життєва активність 13% респондентів, які склали цей тип, проходила у внутрішньому плані – перешкоди “долалися” по типу втечі та/ або відходу. У половини респондентів у житті був “старший друг”, вплив якого виявився у виникненні в цих респондентів почуття прийняття себе та свого стилю життя.
- *безкризове дорослішання* – перш за все до цього типу потрапили ті респонденти (28%), в яких склалися сприятливі життєві та соціальні обставини. Крім того, в житті більшості досліджуваних цього типу впродовж їхнього зростання був присутній “старший друг”. Основним способом долавання перешкод було пряме досягнення цілі.
- *дорослішання по типу зламу* – в житті 19% досліджуваних сталася травматична подія. Швидкість посттравматичної адаптації на 100% залежала від наявності “старшого друга”: в тих респондентів, у яких така людина була присутня вже під час травми, стійка психологічна адаптація завершилася півроку поспіль. У протилежному випадку адаптація не відбувалася: 6 % респондентів і досі живуть під впливом минулих подій. В усіх представників цього типу дорослішання закріпилося подолання перешкод як відмова та/ або втеча.

Виділені типи дорослішання дозволили виявити наступні залежності:

- між наростанням у суб’єкта внутрішньої і зовнішньої конфліктності та наявністю в його житті несприятливих соціальних, життєвих обставин ($\rho = 0.76$, при $p < 0.001$);
- між здатністю суб’єкта усвідомлювати зміни, які з ним відбуваються у зв’язку із дорослішанням, водночас із їхнім виникненням та присутністю “старшого друга” ($\rho = 0.33$, при $p < 0.001$);
- між наявністю зовнішньої системи оцінювання (старшого друга”) та зниженням у суб’єкта внутрішньої напруги (внутрішньої конфліктності) від нерозуміння самого себе ($\rho = 0.38$, при $p < 0.01$), що сприяє прийняттю суб’єктом свого способу існування, свого життя, своєї екзистенції.

Узагальнення результатів першої серії емпіричного дослідження засвідчує, що в юнацькому віці особистість стає чутливою (це відбивається на її психічній організації) до вирішення екзистенціальних питань власного життя. Звідси ми можемо констатувати, що за своїм суб’єктивним змістом криза юнацького віку є екзистенціальною.

Дослідження чинників здійснення первинної екзистенціальної інтеграції показало:

- *наявність травматичних переживань* – оскільки лонгітюд дозволив отримати динаміку суб'єктивної оцінки саморозуміння досліджуваними самих себе та динаміку експертної оцінки їхнього рівня самоусвідомлення, то було виявлено, що поступовий, покроковий приріст у досвіді, поза, так званих, “межових переживань”, інакше – травматичних подій, не гарантує прогресу у внутрішній системі інтерпретації світу та себе в світі. Тобто, травматичні переживання перехідного віку мають позитивну кореляцію із зростанням як суб'єктивної оцінки саморозуміння, так і рівня самоусвідомлення (відповідно, $\rho = 0.26$ та $\rho = 0.27$ при $p < 0.01$).
- *рівень тривоги* – подолання кризового стану досліджуваними не залежить ні від динаміки суб'єктивної оцінки саморозуміння, ні від наявності в їхньому житті “старшого друга”, ні від загалом несприятливої ситуації дорослішання (незначний кореляційний зв'язок). Однак було виявлено, що чим нижчим є рівень тривоги, тим більший приріст спостерігається у внутрішній системі саморозуміння ($\rho = 0.50$ при $p < 0.001$). Скоріше навпаки: тривога в юнаків зменшується, якщо відбувається якісний стрибок у саморозумінні.

На основі теоретично розробленої схеми контент-аналізу первинної екзистенціальної інтеграції кожний досліджуваний одержав кількісне визначення рівня здійснення первинної екзистенціальної інтеграції за кожен серію дослідження (див. Табл. 2). Нами було виявлено наступні зв'язки:

- 1) при зниженні рівня внутрішньої напруги ймовірність підвищення рівня первинної екзистенціальної інтеграції зменшується, відповідно за серіями дослідження: $\rho = -0.31$ та $\rho = -0.39$, при $p < 0.01$;
- 2) позитивну динаміку в здійсненні первинної екзистенціальної інтеграції неможливо здійснити без активних дій у світі речей та світі людей. Кореляційний зв'язок між цими змінними в першій серії дорівнював 0.40, в другій – 0.55, при $p < 0.001$;
- 3) входження до юнацького віку із своєрідним відчуттям втрати життєвих орієнтирів сприяє їхньому пошуку (в першій серії $\rho = 0.46$, в другій $\rho = 0.63$, при $p < 0.001$); зростання коефіцієнту кореляції в другій серії підтверджує те, що юнак починає розуміти сенс подій, які з ним відбуваються, лише через роки;
- 4) незважаючи на те, що для якісного стрибка у саморозумінні необхідна присутність деякої внутрішньої тривоги, для дієвої перевірки цього досягнення потрібне гармонійне, неагресивне ставлення до світу та до людей (в першій серії $\rho = 0.55$, в другій $\rho = 0.64$, при $p < 0.001$);

- 5) позитивну динаміку рівня інтегрованості впродовж юнацького віку (відповідно перша та друга серії дослідження) продемонстрували ті досліджувані, в яких провідною смисложиттєвою потребою була потреба у досягненні успіху (в першій серії $\rho = 0.52$, в другій $\rho = 0.59$, при $p < 0.001$);
- б) приріст в екзистенціальній інтегрованості продемонстрували ті респонденти, які залишилися без сторонньої підтримки старшого (коефіцієнт кореляції тут взагалі тяжіє до нульової відмітини).

Таблиця 2

Здійснення юнаками первинної екзистенціальної інтеграції

Рівень здійсненості досліджуваними екзистенціальної інтеграції	Кількість досліджуваних (%)	
	1-а серія дослідження (n=132)	2-а серія дослідження (n=108)
Прийняття власного нерозуміння екзистенціальної інформації	11.1	0
Відсутність пошуку екзистенціального знання	14.8	14.8
Відсутність пошуку нової особистої екзистенціальної інформації	7.4	0
Пошук загальнолюдського екзистенціального знання,	3.7	3.7
- або пошук особистого екзистенціального знання,	18.5	18.5
- або відсутність пошуку нової життєвої програми	11.1	7.4
Пошук нової особистої екзистенціальної інформації	18.5	14.8
Створення нової життєвої програми	11.1	25.9
Реалізація життєвої програми	3.7	14.8

Загалом за дві серії дослідження (Табл. 2) спостерігається безперечний приріст у здійсненні первинної екзистенціальної інтеграції. Основним чинником у здійсненні цього приросту, як показав кореляційний аналіз, стала позитивна динаміка рівня саморозуміння ($\rho = 0.36$ при $p < 0.01$).

Отже, результати проведеного дослідження підтвердили гіпотезу та дозволили зробити загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне та емпіричне вирішення проблеми особливостей переживання суб'єктом юнацької кризи; здійснено понятійне та змістовне визначення суб'єктного аспекту переживання нормативної кризи; розкрито особливості представленості у свідомості суб'єкта юнацького віку глибинно-сутнісних, екзистенціальних переживань; розроблено модель здійснення первинної екзистенціальної інтеграції; встановлено екзистенціально-змістовні складові психічної організації суб'єкта юнацького віку; конкретизовано чинники здійснення первинної екзистенціальної інтеграції суб'єкта під час переживання ним юнацької кризи

1. Основою для здійснення посткризової адаптації суб'єкта є система смисложиттєвих (світоглядних) орієнтирів. Аналіз юнацького періоду життєвого шляху людини показав, що цей вік, завершуючи перехід від дитинства до дорослості, є сенситивним у процесі становлення смисложиттєвих орієнтирів. Здійснення смисложиттєвого самовизначення неможливе без активного впливу людини на своє життя, тобто поза прояву її суб'єктності. Розгляд юнацької кризи з точки зору суб'єктного підходу (яким чином юнак, як суб'єкт життєтворчості, переживає власне зростання), спрямувало дослідження до визначення змістовного навантаження кризи в межах екзистенціальної філософії та екзистенціальної психології, оскільки при реалізації самопізнавальної активності та здатності до саморефлексії відбувається розкриття зростаючим суб'єктом сутнісних основ свого власного життя ("кінцевих даностей існування") – здійснюється як вибір між конфліктними протилежностями "живого" та "неживого буття".
2. Поняття "первинна екзистенціальна інтеграція" визначено як свідоме смисложиттєве самовизначення зростаючого суб'єкта, яке він здійснює вперше на своєму життєвому шляху. Розробці моделі первинної екзистенціальної інтеграції суб'єкта передували теоретичний аналіз її основних компонентів: рівнів самоусвідомлення, сфер життєдіяльності та безпосередньо етапів переживання процесу інтеграції знання про себе.
3. Переживання суб'єктом юнацької кризи характеризується наступними особливостями (прояв екзистенціального змісту на рівні складових психічної організації суб'єкта):
 - потребова сфера – потреби, які стають актуальними в юнацькому віці, набувають для суб'єкта смисложиттєвої значущості, оскільки вони виступають основою для формування цілей життя та планів на майбутнє;

- емоційна сфера – процес задоволення цих значущих потреб, незалежно від результату, супроводжується сутнісними почуттями страху (негативне очікування), віри (впевненість необхідності цілі) і образи (розчарування);
 - вольова сфера – спосіб задоволення смисложиттєвих потреб стає способом існування суб'єкта юнацького віку; поява будь-якої перешкоди на цьому шляху актуалізує неприйняття юнаком свого способу існування взагалі.
4. Здійснення суб'єктом первинної екзистенціальної інтеграції обумовлено такими чинниками:
- когнітивна сфера – прогрес у внутрішній системі смисложиттєвих орієнтирів неможливий поза зростанням рівня самоусвідомлення, який не залежить від поступового, пов'язаного з віком, приросту у досвіді;
 - емоційно-мотиваційна сфера – для здійснення первинної екзистенціальної інтеграції обов'язковим є:
 - 1) відсутність у суб'єкта стану внутрішнього спокою та безтурботності (дитячі та підліткові розчарування є, за своїм життєвим сенсом, каталізатором для сутнісного розуміння цього життя),
 - 2) вмотивованість юнака саме в дієвій та успішній реалізації своїх планів;
 - вольова сфера – розвиток у внутрішній світоглядній системі неможливо здійснити без активних дій в світі речей та світі людей, однак таких, які за своїм характером є адаптаційними, гармонійними, неагресивними по відношенню до світу та до людей;
 - присутність в житті юнака зовнішньої системи інтерпретації переживань (“старшого друга”) сприяє його прийняттю свого способу існування, що призводить до зняття внутрішньої напруги та, в результаті, уповільненні приросту в екзистенціальній інтегрованості.
5. Основною особливістю у переживанні суб'єктом юнацької кризи виступив той факт, що незважаючи на позитивну динаміку у здійсненні первинної екзистенціальної інтеграції впродовж юнацького періоду, дві третини досліджуваних під час інтерв'ювання знаходилися на різних стадіях пошуку смисложиттєвих орієнтирів. Звідси, за своїм суб'єктним змістом молоді люди пережили під час свого юнацького дорослішання екзистенціальну кризу, як відсутність у власному житті смисложиттєвих орієнтирів. Крім того, “внутрішня обумовленість” чинників здійснення первинної екзистенціальної інтеграції ставить перебіг юнацького дорослішання у залежність від активності самого юнака, що допускає розробку конкретних психотерапевтичних прийомів для подолання вікової кризи.

6. Виникнення нормативної кризи юнацького віку зумовлено не тільки законами психічного розвитку та соціальними обставинами, але й глибинно-психологічними процесами, переживання яких складає змістовну характеристику суб'єктного аспекту кризи. Актуалізація екзистенціальних переживань ініціює дорослішання в цілому, а сам юнацький вік набуває інтегративного сенсу у переживанні процесу самопізнання.

Проведене наукове дослідження проблеми переживання суб'єктом юнацької кризи не вичерпує всіх її аспектів. Ми вважаємо перспективним і актуальним виявлення зв'язку між гендерним фактором та здійсненням первинної екзистенціальної інтеграції; детальне вивчення генезису способів подолання перешкод; визначення факторів прискорення або гальмування процесу особистісного зростання юнаків; глибинне вивчення проблеми переживання інших нормативних криз впродовж всього періоду життя людини; розробку конкретних психотерапевтичних прийомів, спрямованих на розкриття та розвиток в юнаків здатності свідомо конструювати, творити своє життя.

Основний зміст роботи відображено в таких публікаціях:

1. Лановенко Ю.І. Життєва та вікова криза: взаємозв'язок та розбіжності між ними // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2000, вип.8, с.41-43.
2. Лановенко Ю.І. Екзистенціальна криза: визначення та обґрунтування // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2001, вип.11, с.53-55.
3. Лановенко Ю.І. Батьки та діти. Хто винен? // Практична психологія та соціальна робота. – К., 2002, № 3, с.18-20.
4. Лановенко Ю.І. Категоріальний апарат досліджень перебігу життя людини // Соціальна психологія. – К., 2003, № 2, с.29-36.
5. Лановенко Ю.І. Психологічне визначення сутнісних характеристик людського буття // Соціальна психологія. – К., 2004, № 2 (4), с.146-154.
6. Лановенко Ю.І. Переживання суб'єктом свого дорослішання // Соціальна психологія. – К., 2004, № 4 (6), с.113-122.
7. Лановенко Ю.І. Типологія адаптаційного подолання кризи підліткового віку // Соціальна психологія. – К., 2004, № 4 (6), с.137-145.
8. Лановенко Ю.І. Розвиток психологічної думки щодо кризовості людського життя // Психологічній службі системи освіти України 10 років: здобутки, проблеми і перспективи. Матеріали Всеукраїнської ювілейної науково-практичної конференції 22-23 жовтня 2001 р. – Запоріжжя, 2002, с. 62-64.
9. Лановенко Ю.І. Життєва криза та професійна криза: проблема їх перехресного обумовлення // Теоретики-методологічні проблеми розвитку особистості в системі

неперервної освіти. Матеріали методологічного семінару 16 грудня 2004 р. – К., 2005, с. 516-520.

АНОТАЦІЇ

Лановенко Ю.І. Психологічні особливості переживання суб'єктом юнацької кризи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2005.

У роботі представлено теоретичне та емпіричне вирішення проблеми особливостей переживання суб'єктом юнацької кризи. Розгляд цієї проблеми в межах теорій психічного розвитку розкрив процесуально-формальний аспект зростання дитини, в якому не відображена роль останньої як суб'єкту життя. Застосування цієї категорії по відношенню до юнацького віку призвело наше дослідження до виділення суб'єктного аспекту переживання юнацької кризи, визначення якого було здійснено в категоріях екзистенціальної психології. Аналіз “суб'єктного аспекту переживання юнацької кризи” дозволив нам вийти на явище первинної екзистенціальної інтеграції, як свідоме смисложиттєве самовизначення суб'єкта, яке він здійснює вперше у своєму житті. Дослідження особливостей представленості у свідомості суб'єкта юнацького віку глибинно-сутнісних, екзистенціальних переживань призвело до розробки моделі здійснення первинної екзистенціальної інтеграції. Модель була використана в емпіричному дослідженні для розкриття екзистенціального змісту суб'єктного аспекту юнацької кризи та конкретизації чинників здійснення первинної екзистенціальної інтеграції суб'єкта.

Ключові слова: процесуально-формальний аспект зростання, суб'єктний аспект кризи, глибинно-сутнісні (екзистенціальні) переживання, кінцеві даності існування, екзистенціальні цінності, первинна екзистенціальна інтеграція.

Лановенко Ю.И. Психологические особенности переживания субъектом юношеского кризиса. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07. – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2005.

В работе представлено теоретическое и эмпирическое решение проблемы особенностей переживания субъектом юношеского кризиса. Анализ юношеского периода жизненного пути человека показал, что этот возраст, завершая переход от детства к взрослости, является

сенситивным в процессе становления смысложизненных ориентиров. Осуществление смысложизненного самоопределения невозможно вне проявления субъектности человека.

Рассмотрение концепций психического развития и теорий жизненного пути позволило нам выделить субъектный аспект взросления: каким образом юноша, как субъект жизни, влияет на свое мировоззренческое становление, и как он переживает неоформленность собственных смысложизненных ориентиров.

Для определения субъектного аспекта взросления нами были проанализированы разнообразные исследования нормативных и ненормативных кризисов. Содержательное определение субъектного аспекта юношеского периода, осуществленное в категориях экзистенциальной философии и экзистенциальной психологии, позволило обозначить его (аспект), как осознание субъектом сути своей экзистенции, которая актуализируется во внутреннем мире человека в виде экзистенциальных переживаний еще в раннем детстве. В юношеском возрасте эти переживания интегрируются (на основе способности субъекта к самоосознанию) в целостную картину смысложизненного самоопределения – происходит первичная экзистенциальная интеграция.

Разработке модели первичной экзистенциальной интеграции субъекта предшествовал теоретический анализ ее основных компонентов: уровней самоосознания, сфер жизнедеятельности и непосредственно этапов осуществления процесса интеграции знания о себе. Данная модель легла в основу интерпретационной схемы эмпирического исследования.

Изучение представленности во внутреннем мире субъекта переживаний экзистенциального содержания показало, что переживание субъектом юношеского кризиса характеризуются следующими особенностями (проявление экзистенциального содержания на уровне психической организации субъекта):

- 1) потребности, которые становятся актуальными в юношеском возрасте, приобретают для субъекта смысложизненную значимость;
- 2) процесс удовлетворения этих значимых потребностей сопровождается сущностными чувствами страха, веры и обиды;
- 3) способ удовлетворения смысложизненных потребностей становится способом существования субъекта вообще.

Осуществление субъектом первичной экзистенциальной интеграции обусловлено:

- 1) ростом уровня самоосознания, который не зависит от постепенного, связанного с возрастом, прироста в опыте;
- 2) отсутствием у субъекта состояния внутреннего покоя и беззаботности (детские и подростковые разочарования оказались катализаторами для сущностного понимания своей жизни);

- 3) мотивированностью юноши именно в действенной и успешной реализации своих планов и мечтаний;
- 4) наличием активных действий субъекта, однако таких, которые по своему характеру являются адаптивными, гармоничными, неагрессивными по отношению к миру и к людям.

Основной особенностью в переживании субъектом юношеского кризиса выступил тот факт, что, несмотря на положительную динамику в осуществлении первичной экзистенциальной интеграции на протяжении юношеского периода, две трети наших исследуемых на момент исследования находились на разных стадиях поиска смысложизненных ориентиров. Иначе говоря, по своему субъектному смыслу, молодые люди пережили во время своего юношеского взросления экзистенциальный кризис, как отсутствие в своей жизни смысложизненных ориентиров (что есть основным симптомом экзистенциального кризиса).

Ключевые слова: процессуально-формальный аспект взросления, субъектный аспект кризиса, глубинно-сущностные (экзистенциальные) переживания, конечные данности существования, экзистенциальные ценности, первичная экзистенциальная интеграция.

Lanovenko J.I. Psychological features of experiencing the youth crisis by the subject. – Manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of psychology. Specialty: 19.00.07. – Pedagogical and Age Psychology. – National Mikhaïlo Dragomanov pedagogical university, Kyiv, 2005.

The theoretical and empirical solution of the youth crisis experiencing by the subject was presented in this dissertation. The consideration of this problem within limits of the theories of the psychic development revealed the growth of the child from the process-formal point of view without representing the child as the subject of the life. The implication of this category in respect to the youth age led our analysis to the determination of the subject aspect of the youth crisis experiencing. The definition of this aspect was determined in the categories of the existential psychology. The analysis of the subject aspect of the youth crisis experiencing allowed to distinguish the first existential integration. It conditioned for formulating its content as the conscious self-determination of the subject that he realised in his life. The research of the existential experience's representation into the subject's consciousness led to the building of the model of the first existential integration. This model was used to the empirical research for the discovery of the existential content of the youth crisis's experiencing and for the concrete realisation of the existential integration by the subject.

Key words: process-formal aspect of growth, subject aspect of crisis, deep-essenceful (existential) experiences, finally essence of existence, existential value, first existential integration.